

جغرافیا و روابط انسانی، زمستان ۱۴۰۴، دوره ۸، شماره ۴، صص ۶۶۳-۶۴۳

واکاوی سطوح توسعه یافتگی مناطق کلانشهر اهواز

مهیار سجادیان^{۱*}، محمدعلی فیروزی^۲، احمد پوراحمد^۳

۱-دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری،

اهواز، ایران. mahyarsajadian@yahoo.com

۲-استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری،

اهواز، ایران.

۳-استاد گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، تهران،

ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۶

چکیده

دستیابی به توسعه، آرمانی است که بسیاری از کشورها و شهرهای جهان؛ و از جمله ایران به دنبال دستیابی به آن می باشند. اما مسئله این است که در کلانشهر اهواز، علیرغم تمام تلاش ها، این کلانشهر با مشکلات زیادی مواجه می باشد که بر کسی پوشیده نبوده؛ و توسعه یافتگی این مرکز استان مهم و نفت خیز را با علامت سوال جدی مواجه ساخته است. این پژوهش با توجه به اهمیت موضوع، به هدف شناسایی حلقه های ضعیف زنجیره توسعه در مقیاس مناطق هشت گانه کلانشهر اهواز به تحقیق پرداخت. این مقاله در زمره پژوهش های کاربردی محسوب می گردد؛ که سوال محور بوده؛ و با روش تحقیق اکتشافی در راستای پاسخ به سوال های تحقیق انجام یافته است. روش گردآوری داده ها، کتابخانه ای- اسنادی بوده؛ که داده های گردآوری شده از منابع، در چارچوب ۷۹ متغیر و ۹ بعد توسعه، با بهره گیری از روش های تحلیل خاکستری، وزن دهی آنتروپی شانون، خوشه بندی با روش **K Means Cluster**، آزمون رتبه بندی فریدمن، آزمون همبستگی اسپیرمن و ضریب پراکندگی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. ضمن این که برای نقشه سازی و ارائه پهنه بندی از نرم افزار **Arc GIS** استفاده گردید. بر مبنای یافته های تحقیق، به لحاظ مکانی، مناطق شش، پنج و هشت؛ و از جهت ابعاد توسعه، به ترتیب، سه بعد اجتماعی- اقتصادی، زیست محیطی و زیرساختی حلقه های ضعیف تر توسعه در کلانشهر اهواز می باشند. در انتها نیز راهکارهایی در راستای برون رفت از وضعیت موجود پیشنهاد گردید.

واژگان کلیدی: توسعه، تحلیل خاکستری، نابرابری، پراکندگی، زیست محیطی.

۱- مقدمه

از آن جایی که جهان به سرعت در حال شهرنشینی است (Cohen, 2017:1)؛ یکی از مشکلات اصلی روند اخیر شهرنشینی در کشورهای جهان (Verma, Raghubanshi, 2018:282)؛ به ویژه در کشورهای در حال توسعه، افزایش قطبی شدن و نابرابری ها در داخل شهر است (Gonzalez-Perez, 2018:2)؛ که پیامدهای فراوانی را به ویژه در شهرهای کشورهای در حال توسعه به بار آورده است (Awuah, Abdulai, 1:2022) در این راستا، برنامه ریزان و کارشناسان، ضرورت توسعه متعادل را در شهرها- با توجه به شهرنشینی فزاینده- به دلایل مختلفی از جمله تامین عدالت اجتماعی به منظور برخورداری عادلانه و مناسب مناطق مختلف از امکانات، ملاحظات سیاسی به عنوان عاملی برای کاهش نا آرامی های سیاسی و ملاحظات اقتصادی و اجتماعی که باعث جلوگیری از مهاجرت و تمرکز می شود (مولایی هشتجین و همکاران، ۱۳۹۷:۲)؛ از بزرگترین چالش های قرن بیست و یکم شهرها می دانند (Michaliva et al, 2021:1).

توسعه ابعاد وسیع و جنبه های فراوان زندگی اجتماعی را در بر می گیرد که از شرایط متعدد و مرتبطی تشکیل می یابد و هر نوع تغییر در این نظام اجتماعی معلول تغییرات وسیع و بنیادی این شرایط مرتبط خواهد بود (ساسا پور و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۶۵). لذا یکی از مهمترین اهداف نظام برنامه ریزی جامع اقتصادی و اجتماعی، آینده نگری و ایجاد توسعه متعادل در مناطق مختلف شهری است؛ که لازمه این فرآیند، مطالعه و شناخت ویژگی های مختلف مناطق، آشنایی با منابع اقتصادی بالقوه، نوع و سطح محرومیت آنها از حیث برخورداری از شاخص های توسعه یافتگی می باشد (شاهنوشی فروشانی و همکاران، ۱۳۸۵:۲۲). در این راستا، توجه به همگن سازی مناطق از نظر برخورداری از امکانات، تسهیلات و کلیه شاخص های رفاهی، موضوعی است که می تواند در راه رسیدن به اهداف کمی و کیفی، برنامه های توسعه شهری و تخصیص منابع را تحت تاثیر قرار داده و با هدف یکسان سازی مناطق، چارچوب سیاست گذاری ها را سازماندهی نماید (صارمی و توتزایی، ۱۳۹۳:۴۸).

در چنین فضایی، کشورهای در حال توسعه، ترکیب گرایش به تمرکز ذاتی نظام سرمایه داری (عامل خارجی) و ناتوانی زیرساختی ماقبل صنعتی این کشورها به تمرکز شدید سرمایه داری در آنها منجر شده؛ و شهرنشینی برون زایی را به وجود آورده است (پیران، ۱۳۶۸:۴۸)؛ که باعث مشکلات عدیده ای در شهرهای این گونه کشورها، از جمله در شهرهای کشور ایران، گردیده است.

در این راستا، کلانشهر نفت خیز اهواز، مرکز استان مرزی خوزستان، در طول سالیان اخیر دارای رشد سریع شهرنشینی بوده است؛ که این رشد سریع، مسائل و مشکلاتی را در رابطه با کیفیت زندگی به وجود آورده (سجادیان و همکاران، ۱۳۹۵:۱۸۷)؛ به گونه ای که کل زنجیره و فرآیند حرکت به سوی توسعه در این کلانشهر را با علامت سوال بزرگی مواجه نموده است. شاهد آن که در این کلانشهر، بیش از یک سوم جمعیت حاشیه نشین می باشند (بهمنی و ملتفت، ۱۳۹۹:۸۶)؛ و بیش از ۱۱۰ هکتار از این شهر جزء بافت فرسوده می باشد (معاونت برنامه

ریزی شهرداری شهر اهواز، ۱۳۹۸:۳۵۳). این علاوه بر معضلات زیست محیطی و آلودگی‌های متعدد محیطی است؛ که بر کسی پوشیده نیست. با چنین وضعیتی، پرسش‌هایی به صورت ذیل مطرح می‌گردد؛ که این پژوهش به هدف پاسخ به آنها انجام یافته است. پاسخ به این سوال‌ها از آن جهت مهم و ضروری است؛ که با پاسخگویی به آنها می‌توان نقاط ضعف را شناخت؛ تا بتوان متکی بر این شناخت، دقیق‌تر و هوشمندانه‌تر در راستای توسعه همگن کلانشهر اهواز قدم برداشت.

- کدامیک از مناطق کلانشهر اهواز دارای سطح پائین‌تری از توسعه یافتگی می‌باشند؟
- کدامیک از ابعاد توسعه در کلانشهر اهواز از وضعیت نامناسب‌تری برخوردار است؟
- نسبت ابعاد توسعه در مناطق کلانشهر اهواز با یکدیگر چگونه است؟

۲- مبانی نظری و پیشینه تحقیق

توسعه از دیدگاه «تودارو»، جریانی چند بعدی است که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کردن فقر مطلق است (منصف و همکاران، ۱۳۹۵:۳). توسعه شاخص‌های متعددی دارد که حداقل آن عبارتست از: الف) رشد اقتصادی مستمر؛ ب) از بین بردن فقر و محرومیت؛ ج) کاهش نابرابری. بنابراین، در فرآیند توسعه کاهش نابرابری را باید جزء اهداف اساسی توسعه دانست و به آن توجه کرد، زیرا، تشدید نابرابری برخلاف طرفداران صرف رشد اقتصادی - نه می‌تواند مشارکت مردم را در توسعه جلب کند و نه قادر است در بلندمدت، رشد اقتصادی را تعیین کند (قنبری، ۱۳۹۲:۵۳-۵۲).

از دیدگاه این پژوهش، توسعه شهری عبارتست از بسیج بالقوه اجتماعی، اقتصادی و کالبدی برای بالا بردن کیفیت محیط زیست شهری و برقراری توازن در کمیت و کیفیت زندگی شهرنشینی است. در این نوع گسترش آموزش، خدمات، بهداشت و در مجموع فرهنگ بشری به همراه کیفیت سکونت افزایش و ارتقاء می‌یابد (دانش نظافت و همکاران، ۱۳۹۵:۴).

سنجش توسعه یافتگی مناطق شهری توسط نویسندگان و پژوهشگران متعددی؛ که هر یک از دیدگاهی - البته با تاکید بر عدالت و رفع نابرابری به هدف ارائه شاخص‌هایی به منظور پیدا نمودن حلقه‌های ضعیف زنجیره توسعه - انجام شده است:

- مانگی و همکاران (۲۰۲۰)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مقایسه‌ای روند توسعه شهری پکن و مناطق شهری کراچی» با در نظر گرفتن ۳۶ شاخص بر اساس جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی؛ توسعه پکن در چین را با کراچی در پاکستان مقایسه نمودند. نتایج نشان داد که پیشرفت توسعه پکن از نظر توسعه اجتماعی - اقتصادی و زیست محیطی بسیار بهتر از کراچی است، اما هنوز نیاز به بهبود وجود دارد.

- آچمانی و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله ای با عنوان «تعیین شاخص های مرتبط با آمایش سرزمین، مداخلات برای اندازه گیری نابرابری های فضایی در یک فرآیند بازتوسعه دوباره شهری» با بهره گیری از یک مدل سه بعدی (قاعده، فرآیند و نتایج) که در آن ماتریسی از شاخص ها در هر سطح ارائه شده است، جهت سنجش سطح توسعه یافتگی شهرها در جریان بازتوسعه ارائه دادند.

- داگلی و چنگیز (۲۰۱۹) در مقاله ای با عنوان «استراتژی های توسعه فضایی در محدوده سناریوهای توسعه شهری»، راهبردها، نقشه های راه و حوزه های اقدام را برای دستیابی به توسعه فضایی، اجتماعی و اقتصادی ارائه داده اند.

- ازرائیل و فرینکیل (۲۰۱۷) در مقاله ای با عنوان «عدالت اجتماعی و نابرابری فضایی: به سوی یک چهارچوب مفهومی» چهارچوبی را جهت حل معضل انتخاب معیارهای مورد سنجش نابرابری فضایی از دیدگاه عدالت اجتماعی به هدف دستیابی به توسعه شهری ارائه داده اند.

در این راستا، در جدول شماره ۱ زیر خلاصه ای از تحقیقاتی که در درون کشور انجام شده است، آورده شده است.

جدول ۱: خلاصه ای از تحقیقات انجام یافته در درون کشور

نویسنده/گان	عنوان	شاخص ها	تعداد متغیر
خاکپور و باوان پوری (۱۳۸۸)	بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه یافتگی مناطق شهر مشهد	علمی-پژوهشی، فرهنگی و اجتماعی، مذهبی، بهداشتی-درمانی، اداری-خدماتی، ورزشی و تفریحی	۳۲
شاهنوشی فروشانی و همکاران (۱۳۸۵)	تعیین سطح توسعه یافتگی نواحی شهر مشهد	زیرساختی، آموزشی، بهداشتی، رفاه خانوار، رفاه اجتماعی، اقتصادی-تجاری	۴۰
ظهبابی و مختاری ملک آبادی (۱۳۸۵)	تحلیل شاخص های توسعه یافتگی مناطق ۱۱ گانه شهر اصفهان	اقتصادی زیربنایی، فرهنگی، اجتماعی و آموزشی، بهداشتی و درمانی	۱۰
نسترن و همکاران (۱۳۸۹)	کاربرد تکنیک تاپسیس در تحلیل و اولویت بندی توسعه پایدار مناطق شهری (مطالعه موردی: مناطق شهری اصفهان)	مسکن، تسهیلات زیربنایی، تسهیلات عمومی، جمعیتی، اقتصادی	۲۱
حبیبی و همکاران (۱۳۹۰)	بررسی و تحلیل وضعیت عدالت اجتماعی در ساختار فضایی شهر سنندج	اجتماعی، اقتصادی، کالبدی	۲۱
نعمتی و همکاران (۱۳۹۰)	ارزیابی و سطح بندی توسعه یافتگی مناطق شهری بر پایه تکنیک TOPSIS و GIS (مطالعه موردی: مناطق ۲۲ گانه شهر تهران)	-	۳۹
رفعیان و شالی (۱۳۹۱)	تحلیل فضایی سطح توسعه یافتگی تهران به تفکیک مناطق شهری	آموزش، مسکن، اشتغال، جمعیت، محیط زیست، دسترسی به اطلاعات، زیرساخت	۳۱

۳۲	اجتماعی، کالبدی، آموزشی، فرهنگی، ارتباطات، زیرساختها، زیست محیطی	برنامه ریزی راهبردی توسعه فضایی شهر زاهدان با تاکید بر رویکرد توسعه محله ای	رخشانی نسب (۱۳۹۱)
۳۸	اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی، بهداشتی-درمانی، امنیتی، کالبدی و فضایی	برنامه ریزی استراتژی توسعه پایدار شهر ارومیه	مبارکی (۱۳۹۱)
۲۱	اجتماعی، خدمات شهری، کالبدی	ارزیابی شاخص های توسعه پایدار شهری با تاکید بر شاخص های اجتماعی، کالبدی و خدمات شهری (مطالعه موردی: مناطق هشت گانه شهر اهواز)	ملکی و دامن باغ (۱۳۹۲)
۴۲	اقتصادی و معیشتی؛ اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و تاریخی؛ جمعیتی و سکونی؛ خدمات شهری، نهادگرایی، سلامت شهری، فقر	سنجش و ارزیابی سطوح برخورداری مناطق شهری کلان شهر تهران با استفاده از تکنیک TOPSIS	صارمی و توتزاری (۱۳۹۳)
۳۲	اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، فرهنگی و تفریحی	تحلیل فضایی سطوح برخورداری مناطق کلان شهر تهران از منظر اقتصاد و مدیریت شهری	میرزایی و همکاران (۱۳۹۴)
۳۶	آموزشی، بهداشتی-درمانی، فرهنگی-اجتماعی، اقتصادی-تجاری، تاسیسات شهری	مقایسه تطبیقی توسعه یافتگی مناطق شهری رشت با استفاده از روش های ارزیابی چندشاخصه	دانش نظافت و همکاران (۱۳۹۵)
۴۷	اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، زیربنایی- مسکن	سطح بندی مناطق کلان شهر تهران از لحاظ شاخص های توسعه پایدار با استفاده از تحلیل عاملی و خوشه ای	صالحی و همکاران (۱۳۹۶)
۳۸	آموزشی، بهداشتی- درمانی، فرهنگی- اجتماعی، اقتصادی- تجاری، تاسیسات شهری	تحلیلی بر توسعه یافتگی مناطق شهری رشت با استفاده از تکنیک تاپسیس و آنتروپی شانون	مولایی هشتجین و همکاران (۱۳۹۷)
۵۴	اجتماعی، اقتصادی، خدماتی، بهداشتی-درمانی، کالبدی	سنجش و ارزیابی نابرابری مناطق شهری در برخورداری از شاخص های ترکیبی توسعه (مطالعه موردی: کلان شهر اهواز)	امان پور و همکاران (۱۳۹۹)

همچنین در ارتباط با منطقه مورد مطالعه، تحقیقات زیر انجام یافته است.

- ملکی و دامن باغ (۱۳۹۲)، در مقاله ای با عنوان «ارزیابی شاخص های توسعه پایدار شهری با تاکید بر شاخص های اجتماعی، کالبدی و خدمات شهری (مطالعه موردی: مناطق هشت گانه شهر اهواز)»، در قالب سه شاخص اجتماعی، خدمات شهری و کالبدی و ۲۱ متغیر با بهره گیری از ضریب آنتروپی شانون، مدل ویکور و ضریب تغییرات شاخص ها به تحقیق پرداختند. بر اساس نتایج تحقیق، مناطق هشت گانه شهر اهواز از لحاظ میزان برخورداری از شاخص های منتخب توسعه متفاوت هستند. این پژوهش که از ۲۱ متغیر استفاده نموده است، به شاخص های اجتماعی، کالبدی و خدمات شهری محدود گردیده است. همچنین به ابعاد توسعه نپرداخته است و رابطه مابین ابعاد توسعه در این کلانشهر را مشخص نموده است.

- کنارکوهی و صابری (۱۳۹۶)، در مقاله خود با عنوان « تعیین سطح توسعه در مناطق شهری اهواز با استفاده از مدل های تاپسیس و ANP» با بهره گیری از ۴۲ شاخص با مدل تاپسیس و وزن دهی متغیرها توسط ANP، به تحقیق پرداختند. بر اساس یافته های تحقیق، مناطق ۲ و ۱ به ترتیب از توسعه شهری بیشتری برخوردارند و توسعه یافته هستند و مناطق ۳، ۴، ۵، ۶، ۷ و ۸ از نظر وضعیت توسعه یافتگی در زمره مناطق محروم از توسعه قرار گرفته اند؛ و شکاف و نابرابری بین مناطق شهر اهواز وجود دارد. این مقاله که از ۴۲ متغیر استفاده نموده است؛ به سنجش ابعاد توسعه؛ و نیز تعیین رابطه مابین ابعاد توسعه پرداخته است.

- امانپور و همکاران (۱۳۹۹)، در مقاله ای با عنوان «سنجش و ارزیابی نابرابری مناطق شهری در برخورداری از شاخص های ترکیبی توسعه (مطالعه موردی: کلان شهر اهواز)»، با استفاده از ۵۴ متغیر به تحقیق پرداخت. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می دهد پراکنش توسعه، نامتعادل بوده و بین مناطق، از نظر توسعه یافتگی نابرابری و شکاف وجود دارد و این نابرابری در بخش های مختلف اجتماعی، اقتصادی، خدماتی، بهداشتی- درمانی و کالبدی خود را نشان می دهد. بر اساس نتایج حاصل از تکنیک الکترو، منطقه ۲ در سطح برخوردار، مناطق ۱ و ۳ در سطح نیمه برخوردار، منطقه ۴ در سطح کم برخوردار و مناطق ۶، ۷ و ۸ در رده محروم یا عدم برخوردار قرار گرفته اند. این پژوهش که از ۵۴ متغیر استفاده نموده است؛ به سنجش ابعاد توسعه؛ و نیز تعیین رابطه مابین ابعاد توسعه پرداخته است.

در نهایت بر مبنای تحلیل محتوای اسناد پژوهشی حاصل از مطالعات پیشینه پژوهش ۷۹ متغیر در چهارچوب ۹ بعد توسعه شامل ابعاد آموزشی، درمان و بهداشت، اجتماعی- اقتصادی، فرهنگی- مذهبی، کالبدی- مسکن، تجاری- خدماتی، تفریحی- گردشگری، زیرساخت و زیست محیطی استخراج گردید؛ که مبنای محاسبات و تجزیه و تحلیل پژوهش حاضر قرار گرفت (جدول شماره ۲).

جدول ۲: ابعاد و متغیرهای توسعه مستخرج از مطالعات نظری

ابعاد توسعه	متغیر
آموزشی	سرانه آموزش عالی (X ₂)، سرانه آموزش عمومی (X ₃)، تعداد اماکن آموزش عمومی به هزار نفر (X ₃₆)، تعداد اماکن آموزش عالی به هزار نفر (X ₃₉).
بهداشتی و درمانی	سرانه بهداشتی و درمانی (X ₈)، معکوس نرخ مرگ و میر مردان (X ₂₄)، معکوس نرخ مرگ و میر زنان (X ₂₅)، تعداد بیمارستان به ازای هر صد هزار نفر (X ₂₆)، تعداد تخت بیمارستان به ازای هر هزار نفر (X ₂₇)، تعداد آزمایشگاه به ازای هر ده هزار نفر (X ₂₈)، تعداد بیمارستان ترک اعتیاد به ازای هر ده هزار نفر (X ₂₉)، تعداد درمانگاه های عمومی به ازای هر ده هزار نفر (X ₃₀)، تعداد موسسات فیزیوتراپی به ازای هر ده هزار نفر (X ₃₁)، تعداد درمانگاه های دندانپزشکی به ازای هر ده هزار نفر (X ₃₂)
اجتماعی- اقتصادی	معکوس بعد خانوار (X ₁₇)، درصد باسوادی مردان (X ₁₈)، درصد باسوادی زنان (X ₁₉)، درصد شاغلان (X ₂₀)، معکوس بار تکفل (X ₂₁)، نرخ مشارکت اقتصادی مردان (X ₂₂)، نرخ مشارکت اقتصادی زنان (X ₂₃)، معکوس تعداد خانوار در هر واحد مسکونی (X ₇₇)

فرهنگی- مذهبی	سرانه فرهنگی (X9)، سرانه مذهبی (X11)، تعداد کتب کتابخانه مشارکتی به ازای ده هزار نفر (X42)، تعداد کتابخانه مشارکتی به ازای ده هزار نفر (X43)، تعداد کتب کتابخانه عمومی به ازای ده هزار نفر (X44)، تعداد کتابخانه عمومی به ازای ده هزار نفر (X45)، تعداد کانون پرورشی به ازای ده هزار نفر (X49)، تعداد آموزشگاه موسیقی به ازای ۱۰ هزار نفر (X63)، تعداد آموزشگاه هنرهای تجسمی به ازای ده هزار نفر (X64)، تعداد انتشارات به ازای ده هزار نفر (X65)، تعداد نشریات به ازای ده هزار نفر (X66)
کالبدی- مسکن	سرانه مسکونی (X12)، معکوس وسعت بافت فرسوده (X14)، درصد ساختمان ها با اسکلت فلزی (X15)، درصد ساختمان ها با اسکلت بتونی (X16)، سرانه مساحت پیاده رو (هزار متر مربع) (X51)، سرانه مساحت معابر (هزار متر مربع) (X78)، سرانه طول معابر (هزار متر مربع) (X79)
تجاری- خدماتی	سرانه اداری-انتظامی (X1)، سرانه تجاری (X5)، سرانه کاربری مختلط (X10)، تعداد بازارهای روز و میوه و تره بار به ازای ده هزار نفر (X33)، تعداد اماکن تجاری- خدماتی به ازای ده هزار نفر (X35)، تعداد اماکن اداری- انتظامی به ازای ده هزار نفر (X40)، سرانه حمل و نقل و انبارداری (X75)، تعداد مراکز حمل و نقل و انبارداری به ازای ده هزار نفر (X76)
تفریحی- ورزشی	سرانه تفریحی- گردشگری (X6)، سرانه ورزشی (X13)، تعداد اماکن گردشگری و تفریحی به ازای ده هزار نفر (X34)، تعداد اماکن ورزشی به ازای ده هزار نفر (X41)، تعداد هتل به ازای ده هزار نفر (X46)، تعداد اماکن تاریخی به ازای ده هزار نفر (X47)، تعداد جاذبه های گردشگری به ازای ده هزار نفر (X48)
زیرساخت	سرانه تاسیسات (X4)، سرانه تجهیزات شهری (X7)، تعداد تجهیزات شهری به ازای ده هزار نفر (X37)، تعداد تاسیسات شهری به ازای ده هزار نفر (X38)، سرانه مساحت پارکینگ های عمومی (X52)، درصد ظرفیت پارکینگ عمومی (X53)، تعداد پل روگذر عادی عابر پیاده به ازای ده هزار نفر (X54)، تعداد پل روگذر مکانیزه عابر پیاده به ازای ده هزار نفر (X55)، تعداد ایستگاه اتوبوس مکانیزه به ازای ده هزار نفر (تعداد پل روگذر عادی عابر پیاده به ازای ده هزار نفر (X56)
زیست محیطی	سرانه فضای سبز (X57)، تعداد فضای سبز به ازای ده هزار نفر (X58)، سرانه باغات و کشاورزی (X59)، معکوس سرانه تولید زباله (X60)، معکوس سرانه متوسط آب مورد نیاز (X61)، معکوس تعداد صنایع به ازای ده هزار نفر (X62)، تعداد پارک های محله ای به ازای ده هزار نفر (X67)، سرانه پارک های محله ای (X68)، تعداد پارکهای منطقه ای به ازای ده هزار نفر (X69)، سرانه پارک منطقه ای (X70)، تعداد پارک ناحیه ای به ازای ده هزار نفر (X71)، سرانه پارک ناحیه ای (X72)، تعداد پارک همسایه ای به ازای صد نفر (X73)، سرانه پارک همسایگی (X74)

منبع: (مطالعات نظری پژوهش)

۳- روش تحقیق

این مقاله در زمره پژوهش های کاربردی محسوب می گردد؛ که سوال محور بوده؛ و با روشی اکتشافی در راستای پاسخ به سوال های تحقیق انجام یافته است. روش گردآوری داده ها، کتابخانه ای- اسنادی بوده؛ که داده ها از آمارنامه استان خوزستان، آمارنامه کلانشهر اهواز، طرح جامع اهواز و سایر منابع جمع آوری گردید. نحوه انجام تحقیق بدین صورت بوده است که در ابتدا، پس از مطالعات نظری و پیشینه تحقیق و مطالعات میدانی، ۷۹ متغیر در چارچوب ۹ بعد توسعه شهری شامل: ابعاد آموزشی، بهداشتی و درمانی، اجتماعی- اقتصادی، فرهنگی- مذهبی، کالبدی- مسکن، تجاری- خدماتی، تفریحی- ورزشی، زیرساخت و زیست محیطی، با بهره گیری از پژوهش های معتبر (جدول شماره ۲) استخراج گردید. سپس با استفاده از روش تحلیل خاکستری در تلفیق با روش وزن دهی آنتروپی شانون نسبت به سنجش سطح توسعه یافتگی مناطق کلانشهر اهواز اقدام گردید. همچنین با

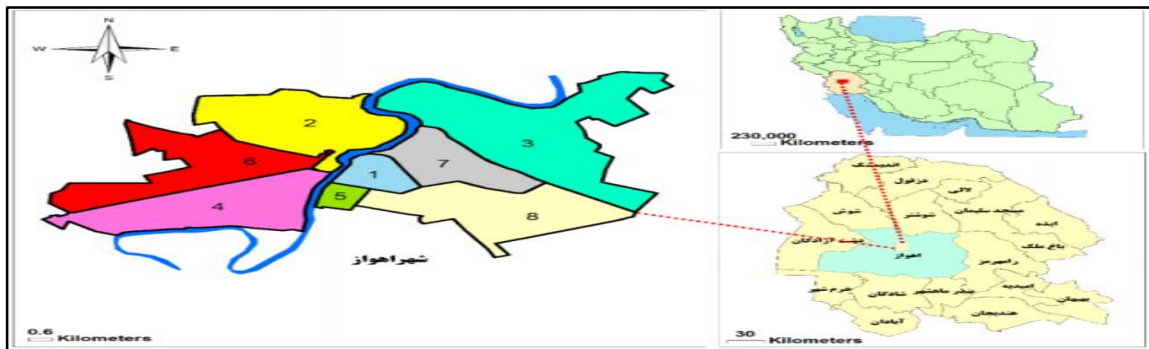
بهره‌گیری از روش **K Means Cluster** نسبت به خوشه بندی مناطق بر اساس شاخص توسعه یافتگی اقدام گردید.

در مرحله بعد، جهت سنجش وضعیت ابعاد توسعه در این کلانشهر از آزمون رتبه بندی فریدمن بهره گرفته شد. در انتها نیز برای تعیین نسبت ابعاد توسعه از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده گردید. ضمن این که برای تعیین پراکندگی ابعاد توسعه و مناطق کلانشهر اهواز از ضریب پراکندگی بهره گرفته شد. در انتها نیز، با بهره گیری از پژوهش های مرتبط با تحقیق، و با روش تحلیل محتوا و به صورت کیفی، به منظور تدقیق در تبیین عوامل موثر بر وضعیت فعلی و نیز دستیابی به راهکارهای عمیق تر برون رفت اقدام گردید. لازم به ذکر است که جهت نقشه‌سازی و ارائه پهنه‌بندی از نرم‌افزار **Arc GIS** و جهت آزمون‌های آماری از نرم افزار **SPSS**، به عنوان ابزار پژوهش بهره گرفته شد.

۴- ویژگی‌های منطقه مورد مطالعه

کلانشهر اهواز، مرکز استان خوزستان (پوراحمد و حبیبیان، ۱۳۹۷: ۶۶)، با مساحت تقریبی ۲۲۰ کیلومترمربع (چهارمین شهر وسیع کشور و بزرگترین شهر جنوب غربی ایران) (امانپور و آبیاری، ۱۳۹۳: ۱۶۶) و با ارتفاع ۱۸ متر از سطح دریا (سجادیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۷)، در موقعیت جغرافیایی ۳۱ درجه و ۱۳ دقیقه تا ۳۱ درجه و ۲۳ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۴۷ دقیقه طول شرقی واقع شده است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۱۷).

جمعیت این شهر، طبق سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۵ برابر با ۱۱۸۴۷۸۸ نفر است، که به عنوان هفتمین شهر پرجمعیت ایران دارای ۸ منطقه شهری، ۳۴ ناحیه و ۱۲۴ محله بر اساس آخرین تقسیم بندی‌های انجام یافته می‌باشد (معاونت برنامه‌ریزی شهرداری اهواز، ۱۳۹۶: ۶).

شکل ۱: نقشه منطقه مورد مطالعه (رهنما و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۰۰)

۵- یافته های تحقیق

همان گونه که مشاهده گردید، سه سوال در انتهای بخش مقدمه ارائه گردید؛ که در این راستا، یافته های تحقیق، بر مبنای پاسخگویی به این سوال ها، به شرح ذیل، انسجام یافته است:

▪ کدامیک از مناطق کلانشهر اهواز دارای سطح پائین تری از توسعه یافتگی می باشند؟

جهت پاسخگویی به این سوال، از روش تحلیل خاکستری؛ و برای وزندهی متغیرها از روش آنترویی شانون استفاده گردید؛ که نتایج در جدول شماره ۳ آمده است:

جدول ۳: نتایج وزندهی متغیرها حاصل از روش آنترویی شانون

متغیر	وزن	متغیر	وزن	متغیر	وزن	متغیر	وزن	متغیر	وزن	متغیر	وزن
X ₁	۰/۰۰۸۶	X ₁₅	۰/۰۰۱۷	X ₂₉	۰/۰۱۸۴	X ₄₃	۰/۰۱۴۷	X ₅₇	۰/۰۰۷۲	X ₇₁	۰/۰۱۹۴
X ₂	۰/۰۰۳۸	X ₁₆	۰/۰۰۱۳	X ₃₀	۰/۰۱۴۱	X ₄₄	۰/۰۰۲۰۹	X ₅₈	۰/۰۰۱۷	X ₇₂	۰/۰۱۳۰
X ₃	۰۰۱۴	X ₁₇	۰/۰۰۳۷	X ₃₁	۰/۰۰۲۰۴	X ₄₅	۰/۰۰۹۳	X ₅₉	۰/۰۰۲۰۶	X ₇₃	۰/۰۰۱۱
X ₄	۰/۰۰۸۸	X ₁₈	۰/۰۰۲۰	X ₃₂	۰/۰۰۲۵۹	X ₄₆	۰/۰۰۳۸۰	X ₆₀	۰/۰۰۱۲	X ₇₄	۰/۰۰۱۰
X ₅	۰/۰۰۸۵	X ₁₉	۰/۰۰۵۲۰	X ₃₃	۰/۰۰۱۷۰	X ₄₇	۰/۰۰۳۲۴	X ₆₁	۰/۰۰۱۰	X ₇₅	۰/۰۰۸۱
X ₆	۰/۰۰۴۳۵	X ₂₀	۰/۰۰۲۱	X ₃₄	۰/۰۰۱۸۶	X ₄₈	۰/۰۰۶۰۲	X ₆₂	۰/۰۰۱۶۴	X ₇₆	۰/۰۰۲۰۴
X ₇	۰/۰۰۱۷۳	X ₂₁	۰/۰۰۴۷۰	X ₃₅	۰/۰۰۲۳۰	X ₄₉	۰/۰۰۲۰۶	X ₆₃	۰/۰۰۲۳۰	X ₇₇	۰/۰۰۸۵
X ₈	۰/۰۰۰۶۹	X ₂₂	۰/۰۰۱۸۰	X ₃₆	۰/۰۰۰۱۷	X ₅₀	۰/۰۰۰۱۸	X ₆₄	۰/۰۰۲۳۴	X ₇₈	۰/۰۰۸۰
X ₉	۰/۰۰۱۲۱	X ₂₃	۰/۰۰۰۸۰	X ₃₇	۰/۰۰۰۲۱	X ₅₁	۰/۰۰۰۱۶	X ₆₅	۰/۰۰۱۷۸	X ₇₉	۰/۰۰۰۱۴
X ₁₀	۰/۰۰۰۲۰	X ₂₄	۰/۰۰۰۱۱	X ₃₈	۰/۰۰۰۵۲	X ₅₂	۰/۰۰۱۱۴	X ₆₆	۰/۰۰۲۴۱		
X ₁₁	۰/۰۰۰۶۲	X ₂₅	۰/۰۰۰۰۹	X ₃₉	۰/۰۰۱۱۵	X ₅₃	۰/۰۰۲۹۷	X ₆₇	۰/۰۰۰۲۳		
X ₁₂	۰/۰۰۰۰۶	X ₂₆	۰/۰۰۱۴۴	X ₄₀	۰/۰۰۰۷۳	X ₅₄	۰/۰۰۰۳۱	X ₆₈	۰/۰۰۰۳۱		
X ₁₃	۰/۰۰۰۷۰	X ₂₇	۰/۰۰۱۳۱	X ₄₁	۰/۰۰۵۴۲	X ₅₅	۰/۰۰۲۳۰	X ₆₉	۰/۰۰۱۲۱		
X ₁₄	۰/۰۰۲۲۹	X ₂₈	۰/۰۰۱۰۳	X ₄₂	۰/۰۰۱۲۲	X ₅₆	۰/۰۰۱۰۳	X ₇₀	۰/۰۰۲۷۳		

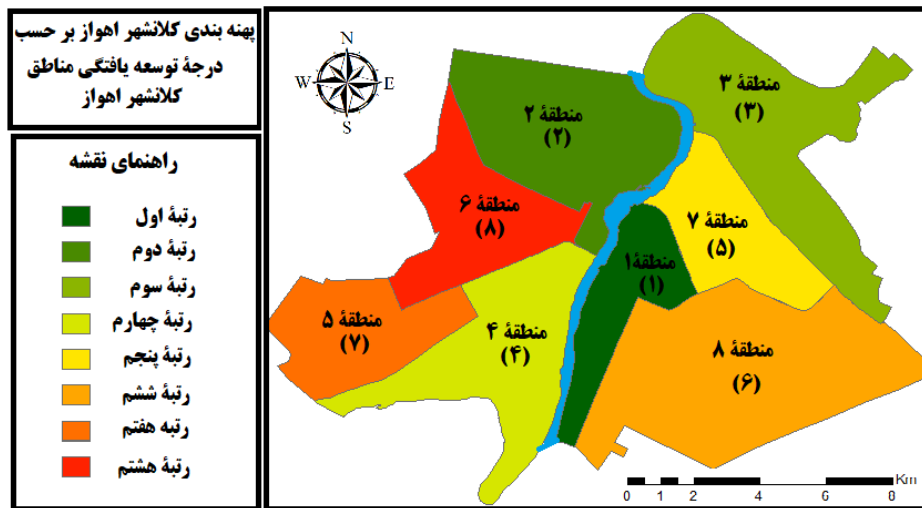
به طور کلی، مراحل اجرایی تحلیل رابطه خاکستری به ترتیب شامل نرمال نمودن، محاسبه سری های هدف مرجع، محاسبه تاثیر ضریب خاکستری و در نهایت محاسبات و تشکیل رتبه رابطه خاکستری و رتبه بندی نهایی می باشد؛ که در این پژوهش از این فرآیند پیروی گردیده است. در نهایت رتبه مناطق در جدول شماره ۴ آورده شده است:

جدول ۴: رتبه بندی مناطق کلانشهر اهواز بر مبنای نتایج حاصل از روش تحلیل خاکستری

رتبه	امتیاز	مناطق
۱	۰/۵۸۴۱	۱
۲	۰/۵۳۳۳	۲

۳	۰/۴۹۲۶	۳
۴	۴۱۰۶	۴
۷	۰/۳۲۸۷	۵
۸	۰/۳۲۶۳	۶
۵	۰/۳۶۹۴	۷
۶	۰/۳۴۴۳	۸

بر این اساس نقشه پهنه بندی مناطق کلانشهر اهواز بر مبنای نتایج حاصل از روش تحلیل خاکستری آورده شده است (شکل شماره ۲). همان گونه که مشاهده می گردد، به لحاظ وضعیت نامناسب، به ترتیب منطقه ۶، منطقه ۵، منطقه ۸، منطقه ۷، منطقه ۴، منطقه ۳، منطقه ۲ و منطقه ۱ رتبه بندی گردیده اند؛ و این بدان معنی است که در ابتدا منطقه ۶ و منطقه ۵ نسبت به سایر مناطق کلانشهر اهواز از وضعیت توسعه یافتگی نامناسب تری برخوردار می باشند.

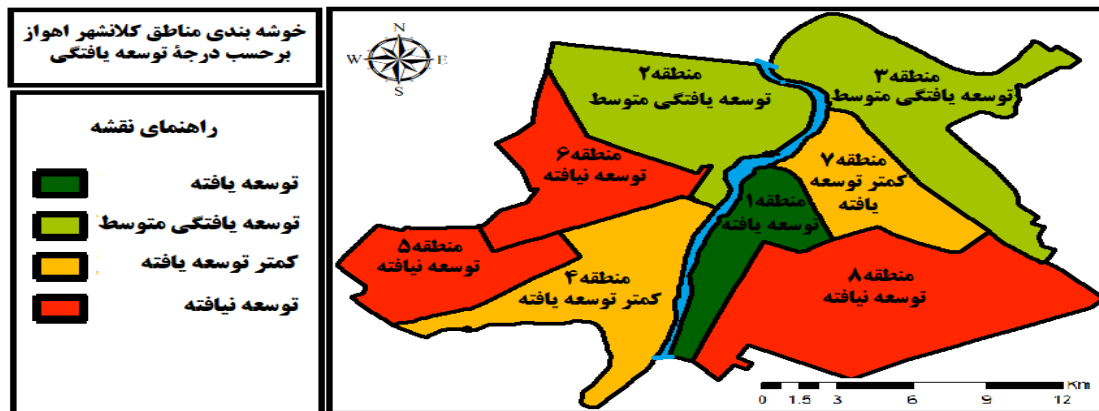
شکل ۲: پهنه بندی مناطق کلانشهر اهواز بر اساس شاخص توسعه یافتگی

همچنین با بهره گیری از روش K Means Cluster، نسبت به خوشه بندی مناطق بر اساس شاخص توسعه یافتگی اقدام گردید، که نتایج در جدول شماره ۵ مشاهده می گردد. بر این اساس؛ مناطق ۵ و ۶ مناطق توسعه نیافته کلانشهر اهواز محسوب می گردند؛ که این نتیجه موید نتیجه فوق الذکر می باشد؛ با این تفاوت که منطقه ۸ نیز در خوشه مناطق توسعه نیافته کلانشهر اهواز محسوب گردیده است.

جدول ۵: نتایج خوشه بندی مناطق کلانشهر اهواز بر حسب توسعه یافتگی

خوشه ها	مناطق	فاصله از مرکز	توسعه یافتگی
۱	۱	۰/۰۰۰	توسعه یافته
۲	۲	۰/۰۲۰	توسعه یافتگی متوسط
	۳	۰/۰۲۰	
۳	۷	۰/۰۲۱	کمتر توسعه یافته
	۴	۰/۰۲۱	
۴	۵	۰/۰۰۴	توسعه نیافته
	۶	۰/۰۰۷	
	۸	۰/۰۱۱	

در این راستا، در شکل شماره ۳، خوشه بندی مناطق کلانشهر اهواز بر اساس توسعه یافتگی نشان داده شده است.

شکل ۳: خوشه بندی مناطق کلانشهر اهواز بر حسب درجه توسعه یافتگی

▪ کدامیک از ابعاد توسعه در کلانشهر اهواز از وضعیت نامناسب تری برخوردار است؟ همان گونه که در بخش روش تحقیق مشاهده گردید، پژوهش حاضر در راستای پاسخگویی به پرسش از آزمون رتبه بندی فریدمن استفاده نمود. نتایج در جدول شماره ۶ آورده شده است.

جدول ۶: وضعیت ابعاد توسعه در کلانشهر اهواز

رتبه	میانگین فریدمن	ابعاد	رتبه	میانگین فریدمن	ابعاد
۲	۲/۵۰	تفریحی- ورزشی	۱	۲/۳۸	بهداشتی- درمانی
۷	۶/۶۳	زیست محیطی	۴	۳/۳۸	آموزش
۵	۵/۰۰	تجاری- خدماتی	۶	۶/۱۳	کالبدی- مسکن
۸	۸/۰۰	فرهنگی- مذهبی	۳	۲/۸۸	زیرساخت
			۹	۸/۱۳	اجتماعی- اقتصادی

همان گونه که مشاهده می‌گردد، به ترتیب، ابعاد بهداشتی - درمانی، تفریحی - ورزشی، زیرساخت، آموزش، تجاری - خدماتی، کالبدی، زیست محیطی، فرهنگی - مذهبی و اجتماعی - اقتصادی از وضعیت نامناسب‌تری برخوردار می‌باشند؛ که نتایج جدول شماره ۷ نشان از صحت نتایج دارد.

جدول ۷: نتایج صحت‌سنجی آزمون رتبه‌بندی فریدمن

تعداد	۹
Chi-Square	۴۵/۸۳۳
درجه آزادی	۸
معناداری	۰/۰۰۰

■ نسبت ابعاد توسعه در مناطق کلانشهر اهواز با یکدیگر چگونه است؟

با توجه به نرمال نبودن تعدادی از ابعاد توسعه‌یافتگی در مناطق کلانشهر اهواز، در راستای سنجش نسبت ابعاد توسعه در مناطق این کلانشهر اهواز از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده گردید. بر مبنای نتایج، از روابط مورد سنجش، تنها روابط بعد اجتماعی اقتصادی با بعد کالبدی - مسکن و بعد زیرساخت؛ و نیز رابطه بعد فرهنگی - مذهبی با بعد آموزشی معنی‌دار می‌باشد (جدول شماره ۸).

جدول ۸: نسبت ابعاد توسعه در مناطق کلانشهر اهواز با یکدیگر

		بهداشتی درمانی	آموزشی	کالبدی مسکن	زیرساخت	اجتماعی اقتصادی	گردشگری ورزشی	زیست محیطی	خدماتی تجاری	فرهنگی مذهبی
بهداشتی درمانی	ضریب همبستگی	۱/۰۰	-۰/۰۷	۰/۶۹	۰/۶۱	۰/۶۹	-۰/۳۵	-۰/۴۵	-۰/۳۳۳	۰/۰۰
	معنی داری	۰	۰/۸۶۷	۰/۰۵۸	۰/۱۰۲	۰/۰۵۸	۰/۳۸۵	۰/۲۶۰	۰/۴۲۰	۱/۰۰۰
آموزشی	ضریب همبستگی	-۰/۰۷	۱/۰۰	۰/۰۹	۰/۱۹	۰/۰۴	۰/۵۲	-۰/۲۶	-۰/۶۴	۰/۷۴
	معنی داری	۰/۸۶۷	۰	۰/۸۲۳	۰/۶۵۱	۰/۹۱۱	۰/۱۸۳	۰/۵۳۱	۰/۰۸۶	۰/۰۳۷
کالبدی مسکن	ضریب همبستگی	۰/۶۹	۰/۰۹	۱/۰۰	۰/۳۸	۰/۸۱	-۰/۱۲	-۰/۰۹	-۰/۷۰	-۰/۳۶
	معنی داری	۰/۰۵۸	۰/۸۲۳	۰	۰/۳۵۲	۰/۰۱۵	۰/۷۷۹	۰/۸۲۳	۰/۰۵۸	۰/۳۸۵

زیرساخت	ضریب همبستگی	۰/۶۲	۰/۱۹	۰/۳۸۱	۱/۰۰	۰/۷۱	۰/۳۱	-۰/۳۶	-۰/۳۳	۰/۱۹
	معنی داری	۰/۱۰۲	۰/۶۵۱	۰/۳۵۲	۰	۰/۰۴۷	۰/۴۵۶	۰/۳۸۵	۰/۴۲۰	۰/۶۵۱
اجتماعی اقتصادی	ضریب همبستگی	۰/۶۹۰	۰/۰۴۸	۰/۸۱۰	۰/۷۱۴	۱/۰۰	۰/۲۳۸	-۰/۰۲	-۰/۴۵	-۰/۱۲
	معنی داری	۰/۰۵۸	۰/۹۱۱	۰/۰۱۵	۰/۰۴۷	۰	۰/۵۷۰	۰/۹۵۵	۰/۲۶۰	۰/۷۷۹
گردشگری ورزشی	ضریب همبستگی	-۰/۳۶	۰/۵۲۴	-۰/۱۲	۰/۳۱	۰/۲۴	۱/۰۰	۰/۰۵	-۰/۰۷	۰/۳۳
	معنی داری	۰/۳۸۵	۰/۱۸۳	۰/۷۷۹	۰/۴۵۶	۰/۵۷۰	۰	۰/۹۱۱	۰/۸۶۷	۰/۴۲۰
زیست محیطی	ضریب همبستگی	-۰/۴۵	-۰/۲۶	-۰/۰۹	-۰/۰۴	-۰/۰۲	۰/۰۵	۱/۰۰	۰/۰۲	۰/۱۹
	معنی داری	۰/۲۶۰	۰/۵۳۱	۰/۸۲۳	۰/۳۸۵	۰/۹۵۵	۰/۹۱۱	۰	۰/۹۵۵	۰/۶۵۱
خدماتی تجاری	ضریب همبستگی	-۰/۳۳	-۰/۶۴	-۰/۶۹	-۰/۳۳	-۰/۴۵	-۰/۰۷	۰/۰۲۴	۱/۰۰	۰/۵۲
	معنی داری	۰/۴۲۰	۰/۰۸۶	۰/۰۵۸	۰/۴۲۰	۰/۲۶۰	۰/۸۶۷	۰/۹۵	۰	۰/۱۸۳
فرهنگی مذهبی	ضریب همبستگی	۰/۰۰	-۰/۷۴	-۰/۳۶	۰/۱۹	-۰/۱۲	-۰/۳۳	۰/۱۹	۰/۵۲۴	۱/۰۰
	معنی داری	۱/۰۰	۰/۰۳۷	۰/۳۸۵	۰/۶۵۱	۰/۷۷۹	۰/۴۲۰	۰/۶۵۱	۰/۱۸۳	۰

همچنین بر اساس نتایج حاصل از انجام روش ضریب پراکنندگی، به ترتیب ابعاد فرهنگی - مذهبی، گردشگری - ورزشی، زیرساخت، تجاری - خدماتی، آموزشی، بهداشتی - درمانی، زیست محیطی، کالبدی - مسکن و اجتماعی - اقتصادی با توجه به متغیرهای مورد استفاده در این پژوهش، دارای بیشترین پراکنندگی می‌باشند (جدول شماره ۹).

جدول ۹: ضریب پراکندگی ابعاد توسعه در کلانشهر اهواز

ضریب پراکندگی شاخص های ابعاد نه گانه توسعه یافتگی در کلانشهر اهواز					
رتبه	ضریب پراکندگی (درصد)	ابعاد توسعه یافتگی	رتبه	ضریب پراکندگی (درصد)	ابعاد توسعه یافتگی
۲	۲۱۰/۱	گردشگری- ورزشی	۶	۷۹/۷۶	بهداشتی- درمانی
۷	۲۳/۱۹	زیست محیطی	۵	۱۰۵/۸	آموزشی
۴	۱۲۱	تجاری- خدماتی	۸	۲۰/۵۵	کالبدی- مسکن
۱	۶۵۸۳	فرهنگی- مذهبی	۳	۱۴۱/۶۷	زیرساخت
			۹	۴/۱۴	اجتماعی- اقتصادی

همچنین بر اساس ضریب پراکندگی مناطق کلانشهر اهواز به لحاظ ابعاد توسعه، به ترتیب مناطق شش، هشت، هفت، پنج، چهار، سه، یک و دو قرار گرفته‌اند (جدول شماره ۱۰).

جدول ۱۰: ضریب پراکندگی مناطق کلانشهر اهواز به لحاظ ابعاد توسعه

ضریب پراکندگی شاخص های ابعاد نه گانه توسعه یافتگی در کلانشهر اهواز					
رتبه	ضریب پراکندگی (درصد)	مناطق کلانشهر اهواز	رتبه	ضریب پراکندگی (درصد)	مناطق کلانشهر اهواز
۴	۲۳۳/۵	پنج	۷	۷۷/۲	یک
۱	۳۷۹	شش	۸	۷۰/۸	دو
۳	۲۹۲/۱	هفت	۶	۲۰۰	سه
۲	۳۴۶/۴	هشت	۵	۲۲۰/۳	چهار

۶- بحث و نتیجه گیری

این پژوهش به هدف واکاوی ابعاد توسعه در کلانشهر اهواز و یافتن حلقه های ضعیف زنجیره توسعه در این کلانشهر با بهره‌گیری از تجزیه و تحلیل ابعاد توسعه در مقیاس مکانی مناطق هشت گانه کلانشهر اهواز انجام پذیرفت.

در این راستا، در پاسخ به سوال های تحقیق، و با توجه به یافته های تحقیق، مناطق شش، پنج و هشت در مقایسه با سایر مناطق از سطح پائین تری از توسعه برخوردار بوده؛ و بعد از این سه مناطق هفت و چهار به عنوان مناطق

کمتر توسعه یافته؛ و در درجات بعدی، به ترتیب مناطق ۳ و ۲ و یک دارای سطوح توسعه یافتگی بالاتر می باشند. همچنین به ترتیب، ابعاد توسعه بهداشتی- درمانی، تفریحی- ورزشی، زیرساخت، آموزش، تجاری- خدماتی، کالبدی- مسکن، زیست محیطی، فرهنگی- مذهبی، اجتماعی- اقتصادی وضعیت نامناسب تری را دارند؛ به طوری که بعد بهداشتی- درمانی از وضعیت نامناسب تری نسبت به سایر ابعاد برخوردار می باشد. همچنین مابین بعد اجتماعی- اقتصادی با ابعاد کالبدی- مسکن و زیرساخت و نیز مابین ابعاد فرهنگی- مذهبی با بعد آموزشی رابطه ای معنی دار برقرار است؛ و نیز بر اساس نتایج دیگر تحقیق، به لحاظ ضریب پراکندگی ابعاد توسعه به ترتیب مناطق شش، هشت، هفت، پنج، چهار، سه، یک و دو واقع گردیده اند. همچنین به ترتیب ابعاد فرهنگی- مذهبی، گردشگری- ورزشی، زیرساخت، تجاری- خدماتی، آموزشی، بهداشتی- درمانی، زیست محیطی، کالبدی- مسکن و اجتماعی- اقتصادی دارای بیشترین پراکندگی می باشند.

لذا در مجموع، نخستین نتیجه قابل بحث و تدقیق، توسعه ای نامتوازن می باشد که در مناطق نه گانه کلانشهر اهواز اتفاق افتاده است. این نتیجه در کل -با توجه به مفهوم ماهوی توسعه- می تواند نشانه ای از توسعه نیافتگی این کلانشهر محسوب گردد. زیرا عدالت و توازن از شروط اولیه و توکننده در توسعه محسوب می گردند. این نتایج با نتایج تحقیقات ملکی و دامن باغ (۱۳۹۲) و امانپور و همکاران (۱۳۹۹) سازگار است. در این راستا، این عدم تعادل چه به لحاظ گستره مکانی و چه به لحاظ ابعاد توسعه- با توجه به یافته های تحقیق- در کلانشهر اهواز قابل مشاهده است.

حال در راستای تبیین عوامل موثر بر این وضعیت، همان گونه که حاتمی نژاد (۱۳۸۵)، ملکی و دامن باغ (۱۳۹۲)، امانپور و آبیاری (۱۳۹۳)، احمدی و همکاران (۱۳۹۴)، تقوایی و همکاران (۱۳۹۵)، آروین و همکاران (۱۳۹۵)، سجادیان و همکاران (۱۳۹۵)، کنارکوهی و صابری (۱۳۹۶)، آروین و همکاران (۱۳۹۶)، ملکشاهی و همکاران (۱۳۹۷)، امانپور و همکاران (۱۳۹۹)، بهمنی و ملتفت (۱۳۹۹) و سجادیان و سعیدی (۱۳۹۹)، بر آن تاکید نموده اند؛ کلان شهر اهواز تحت تاثیر اجرای سیاست اصلاحات ارضی و سرکوب عشایر، افزایش قیمت نفت و سرازیر شدن دلارهای نفتی به اهواز به عنوان مرکز استان، گسترش روزافزون صنایع گوناگون، افزایش اهمیت سیاسی- اداری این شهر، رخدادهای متواتر مخرب اقلیمی و خشکسالی های پی در پی، احداث سد های بزرگ و زیر آب رفتن روستاها و فرصت های محدود تحرک روستایی و غیره باعث گردیده است؛ که اهواز به سرعت و شتابناک رشد نماید؛ به طوری که میزان افزایش جمعیت در فاصله سال های ۱۳۹۰-۱۳۳۵ در این شهر، بیش از هشت برابر گردد.. لذا این رشد سریع سبب ساز تغییرات و تحولات فضایی آن شده است. به عبارت دیگر رشد کمی بر کیفیت آن پیشی گرفته؛ و توسعه در این کلانشهر را با مخاطرات جدی مواجه نموده است.

در این میان، جدا از عوامل فوق الذکر، به اعتقاد پژوهش حاضر، نقش دولت و نیز عامل نهاد نفت، که در ارتباط با یکدیگر بوده؛ و در چهارچوب اقتصاد سیاسی قابل طرح است، به عنوان عوامل ساختاری تبیین وضع موجود از

اهمیت بالاتری برخوردار می باشند. در این راستا گفتنی است، همان گونه که مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (۱۳۹۳) متذکر شده است؛ استان خوزستان در دوران معاصر یعنی از اوایل قرن بیستم در پرتو تشکیل دولت- ملت از اوایل مشروطیت و به ویژه یکپارچگی روزافزون کشور از نظر اعمال حاکمیت ملی و گسترش فزاینده شبکه ارتباطات ریلی، جاده ای، هوایی، مخابراتی و شبکه انتقال انرژی، در اثر اتخاذ راهبرد مرکز- پیرامون، به طور کلی در تقسیم کار ملی سه وظیفه مهم شبکه تولید، استخراج و انتقال نفت و گاز طبیعی، شبکه تولید، توزیع، انتقال برق و تاسیسات مربوطه و شبکه توزیع گاز طبیعی را به عهده اش نهادند. اجرای این وظایف بر بستر توان های محیطی و طبیعی شهر اهواز، به عنوان مرکز استان خوزستان، ساختار فضایی معینی پدید آورده؛ و متناسب با تحقق این کارکردها، ساخت سازمان فضایی شهر رقم خورده؛ و تفاوت و تعارض های هر کدام از این کارکردهای اصلی در تعامل و تقابل با یکدیگر نمود یافته است. در سایه چنین سیاستی و اتخاذ راهبرد قطب رشد، همان گونه که در طرح جامع کلانشهر اهواز آمده است؛ استقرار صنایع سنگین و صنایع سبک در حاشیه های جنوب شرق و جنوب غربی شهر موجب جذب کارگران و کارکنان این صنایع و بسیاری تاسیسات وابسته به آنها و در نتیجه ایجاد سکونتگاه ها و زیرساخت های مورد نیاز آنها در این نواحی شد؛ که به علت عدم وجود زیرساخت های کافی، موجب شکل گیری سکونتگاه های غیر رسمی به ویژه در مناطق شش، پنج و هشت شده؛ و به تضاد ناشی از نقش صنعتی شهر و عدم پیوند اقتصادی و کالبدی با شهر به عنوان مسئله ای بنیادین برای این کلانشهر و مناطق فوق الذکر منجر گردیده است.

در امتداد تاریخی نیز، در مجموعه عوامل موثر در پیدایش وضعیت کنونی، جنگی تحمیلی نقشی برجسته دارد. پیدایش جنگ تحمیلی هشت ساله ایران و عراق؛ و تخریب شهرهای خرمشهر و آبادان و انهدام صنایعی چون پالایشگاه نفت و تاسیسات مشابه؛ و از کارافتادن صنایع و مراکز بزرگ اشتغال و تاسیسات بندری خرمشهر، در اثر این جنگ، موجب بی نظمی در نظام پخشایش جمعیت در سطح روستاها و شهرهای استان خوزستان گردید؛ که در این ارتباط، شهر اهواز، به عنوان مرکز استان، پذیرای بسیاری از مهاجران بود و باعث افزایش بسیار زیاد جمعیت این شهر گردید؛ و نظام نخست شهری را در استان خوزستان برقرار نمود.

بیشتر این مهاجران در روستاهای حومه ای و نزدیک شهر اهواز، که بعدها به مناطق شهری ملحق شد، و مبادی ورودی شهر مانند: عین دو، ملاشیه، کوت سید صالح و کوت عبدالله، شلنگ آباد و حصیر آباد، که اغلب در مناطق شش، پنج، هشت و هفت هستند، اسکان یافتند؛ همچنین همان گونه که در طرح جامع اهواز بدان اشاره شده است، و لذا اینچنین است که بر مبنای نتایج پژوهش حاضر مناطق شش، پنج، هشت و هفت، دارای سطح پائین تری از توسعه محسوب گردیده اند.

اما در مقابل، مناطق یک، دو و سه، که بیشترین تراکم نهادهای دولتی و نفتی، در سطح ستادی، را در خود دارد، از بیشترین سطح توسعه یافتگی برخوردار می باشند.

لذا در این راستا، در نهایت با تبعیت از نگرشی علی، با بهره‌گیری از ادبیات اقتصاد سیاسی و به عبارت دیگر از منظر اقتصاد سیاسی، نیز می‌توان چنین نتیجه گرفت: در کلانشهر اهواز به تبعیت از کشور، تسلط شهرنشینی خدماتی برآمده از روحیه رانت‌جویی در درون اقتصاد چرخشی و توزیع و تخصیص رانت‌های فراگیر و انحصاری میان گروه‌های اجتماعی عمدتاً از طریق دیوان‌سالاری گسترده شهری که چرخه بوروکراتیک توزیع موثر رانت، تولید فضای برون‌گرا و فرصت‌های شغلی و عامل‌پیدایی جامعه تک‌ساختی در الگوی شهر رانتی محسوب می‌شود، ماهیت اجتماعی و اقتصادی و ساختار تکوین و تکامل کلانشهر اهواز را دگرگون کرده است. وابستگی تنگاتنگ و همه‌جانبه الگوی کلانشهر اهواز به عنوان شهری رانتی به سرچشمه‌های برون‌زا، پایان‌پذیر و غیر‌زیایی اقتصاد رانتی مبتنی بر نفت، بنیادهای ساختاری و ماهوی این کلانشهر را با چالش‌های بزرگی مواجه ساخته است؛ و در یک کلام، فرآیند توسعه در این کلانشهر، با ورود دلارهای نفتی و در یک نظام فضایی مبتنی بر مرکز-پیرامون مغشوش، به شدت مخدوش و نامتعادل نموده است.

لذا بر مبنای موارد برشمرده شده، راهکارهای برون‌رفت از وضعیت موجود، به شرح ذیل آورده شده است.

۷- راهکارهای پیشنهادی

۱) توسعه شهری بسیج‌بالمقوه اجتماعی، اقتصادی و کالبدی برای بالا بردن کیفیت محیط زیست شهری و برقراری توازن در کمیت و کیفیت زندگی شهرنشینی است. اما آن چه در این کلانشهر انجام گردیده است؛ فاقد این ویژگی‌ها است؛ که ذهن را به سوی این مسئله سوق می‌دهد که تاکنون آنچه انجام پذیرفته در چهارچوب رشد اقتصادی و نه توسعه و با نگاهی جزیره‌ای و تک‌بخشی انجام گرفته است. لذا این پژوهش بر لزوم تغییر این نوع نگرش به سوی نگرشی سیستمی، چند بعدی به توسعه با هدف بالابردن کیفیت محیط زیست شهری و برقراری توازن چه به لحاظ ابعاد توسعه و چه به لحاظ مقیاس مکانی تاکید دارد.

۲) بعد اجتماعی - اقتصادی، بعد زیست محیطی و نیز بعد زیرساخت‌های شهری شایسته توجه جدی می‌باشد. لذا پژوهش پیشنهاد می‌نماید؛ که در راستای جبران عقب‌ماندگی‌ها، با حفظ نگرش جامع و سیستمی فوق‌الذکر در برنامه ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها این سه بعد مورد توجه جدی قرار گیرند.

۳) مناطق شش، پنج و هشت، از وضعیت نامناسب تری نسبت به سایر مناطق کلانشهر اهواز برخوردار می‌باشند. لذا پژوهش پیشنهاد می‌نماید؛ که در راستای جبران عقب‌ماندگی‌ها، با حفظ نگرش جامع و سیستمی فوق‌الذکر در برنامه ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها این سه منطقه مورد توجه جدی قرار گیرند.

منابع

- احمدی، رضا؛ امانپور، سعید؛ منفرد، سجاد؛ ترابی، ذبیح الله (۱۳۹۴)، بررسی و تحلیل روند تاریخی نظام شهری و توزیع فضایی جمعیت در استان خوزستان طی سال های ۱۳۹۰-۱۳۳۵، فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۲۱(۶)، ۶۷-۸۵.
- امانپور، سعید و آبیاری، شهناز (۱۳۹۳)، ارزیابی میزان رضایتمندی از کیفیت زندگی در محله های مجاور صنایع شهری: مطالعه موردی: منطقه ۸ شهر اهواز، فصلنامه برنامه ریزی فضایی، ۴(۳)، ۱۷۸-۱۵۷.
- امانپور، سعید؛ محقق، زهرا؛ رضوی، معصومه و رمضان پور اسعدیه، خاطره (۱۳۹۹)، سنجش و ارزیابی نابرابری مناطق شهری در برخورداری از شاخص های ترکیبی توسعه (مطالعه موردی: کلان شهر اهواز)، فصلنامه مطالعات توسعه پایدار شهری و منطقه ای، ۱(۲)، ۶۶-۴۸.
- آروین، محمود، پوراحمد، احمد؛ زنگنه شهرکی (۱۳۹۶)، ارزیابی زمین های بایر به منظور توسعه میان افزا، نمونه موردی: شهر اهواز، مجله آمایش جغرافیایی فضا، ۷(۲۶)، ۱۸۱-۱۶۳.
- آروین، محمود؛ پوراحمد، احمد؛ زنگنه شهرکی، سعید (۱۳۹۵)، سنجش الگوی پراکنده رویی و شناسایی حوزه های عمل توسعه درونی شهر (نمونه موردی: شهر اهواز)، فصلنامه مطالعات محیطی هفت حصار، ۵(۱۷)، ۶۲-۴۵.
- بهمنی، سجاد و ملتفت، حسین (۱۳۹۹)، اهواز؛ روایت پیدایش حاشیه ها بر پیکر یک کلانشهر، یک مطالعه داده بنیاد، فصلنامه جامعه شناسی فرهنگ و هنر، دوره دوم، ۲(۳)، ۱۱۴-۸۶.
- پوراحمد، احمد و حبیبیان، بهار (۱۳۹۷)، ارزیابی عوامل موثر بر میزان رضایت مردم از پارک های شهر اهواز با مدل رضایت-اهمیت، فصلنامه برنامه ریزی فضایی، ۸(۲)، ۸۰-۶۱.
- پیران، پرویز (۱۳۶۸)، توسعه برون زا و شهر: مورد ایران (قسمت دوم)، مجله سیاسی-اقتصادی، شماره ۳۱.
- تقوایی، مسعود؛ کنارکوهی، الهه؛ مومنی، مهدی (۱۳۹۵)، بررسی و تحلیل وضعیت سیستم شهری در استان خوزستان، فصلنامه چشم انداز زاگرس، ۸(۳۰)، ۱۵۷-۱۲۷.
- حاتمی نژاد، حسین (۱۳۸۵)، تحولات جمعیتی شهرهای خوزستان، نشریه علوم جغرافیایی، ۱، ۱۲۳-۱۰۲.
- حبیبی، کیومرث؛ علیزاده، هوشمند؛ مرادی حسینی، وراز؛ ولدبیگی، سیوان و وفايي، ساسان (۱۳۹۰)، بررسی و تحلیل وضعیت عدالت اجتماعی در ساختار فضایی شهر سنندج، دو فصل نامه آرمان شهر، ۷، ۱۱۲-۱۰۳.
- حسینی، لیلا؛ محمدی، علیرضا؛ خاوریان نهزک، حسن و ارژنگی مستعلی بیگلو، حجت (۱۴۰۰)، تحلیل ارتباط بین پراکنش فضایی معلولان با متغیرهای محیطی (مطالعه موردی: کلانشهر اهواز)، فصلنامه برنامه ریزی فضایی، ۱۱(۱)، ۱۱۵-۱۳۲.
- خاکپور، براتعلی و باوان پوری، علیرضا (۱۳۸۸)، بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه یافتگی مناطق شهر مشهد، فصلنامه دانش و توسعه، ۱۶(۲۷)، ۲۰۲-۱۸۲.

- دانش نظافت، علیرضا؛ مولایی هشتجین، نصراله و معتمدی مهر، اکبر (۱۳۹۵)، مقایسه تطبیقی توسعه یافتگی مناطق شهری رشت با استفاده از روش های ارزیابی چند شاخصه، فصلنامه مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه های انسانی، ۱۱(۳۴)، ۱-۱۶.
- رخشانی نسب، حمیدرضا (۱۳۹۱)، برنامه ریزی راهبردی توسعه فضایی شهر زاهدان با تاکید بر رویکرد توسعه محله ای، رساله دکتری، به راهنمایی اصغر ضرابی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه اصفهان، اصفهان.
- رفعیان، مجتبی و شالی، محمد (۱۳۹۱)، تحلیل فضایی سطح توسعه یافتگی تهران به تفکیک مناطق شهری، فصلنامه برنامه ریزی و آمایش فضا، ۱۶(۴)، ۲۵-۴۸.
- ساسان پور، فرزانه؛ فصیحی، حبیب اله؛ رشیدی، ظاهر (۱۴۰۱)، تحلیل تفاوت های توسعه منطقه ای شهرستان البرز با استفاده از مدل الکترو، فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، ۴(۴)، ۲۸۴-۲۶۳.
- سجادیان، ناهید؛ سعیدی، جعفر (۱۳۹۹)، آسیب شناسی پایداری زیست محیطی با تاکید بر کلان شهر اهواز، فصلنامه پایداری، توسعه و محیط زیست، ۱(۱)، ۶۷-۵۱.
- سجادیان، ناهید؛ نعمتی، مرتضی؛ دامن باغ، صفیه و شجاعیان، علی (۱۳۹۵)، تحلیلی بر رشد سریع شهرنشینی و کیفیت زندگی در کلانشهر اهواز، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری- منطقه ای، ۱۸، ۲۱۴-۱۸۷.
- شاهنوشی فروشانی، ناصر؛ گلریز ضیایی، زهرا و باقری، حمیدرضا (۱۳۸۵)، تعیین سطح توسعه یافتگی نواحی شهر مشهد، کنفرانس ملی برنامه ریزی و مدیریت شهری، مشهد.
- صارمی، حمیدرضا و توتزاری، سهیلا (۱۳۹۳)، سنجش و ارزیابی سطوح برخورداری مناطق شهری کلان شهر تهران با استفاده از تکنیک TOPSIS، فصلنامه هویت شهر، ۸(۱۸)، ۶۰-۴۷.
- صالحی، مریم؛ موسی زاده، حسین؛ خداداد، مهدی و اسمعیلی، فضل اله (۱۳۹۶)، سطح بندی مناطق کلان شهر تهران از لحاظ شاخص های توسعه پایدار با استفاده از تحلیل عاملی و خوشه ای، فصلنامه معماری و شهرسازی پایدار، ۵(۱)، ۷۵-۹۰.
- ظهرابی، علی محمد و مختاری ملک آبادی، رضا (۱۳۸۵)، تحلیل شاخص های توسعه یافتگی مناطق یازده گانه شهر اصفهان، کنفرانس ملی برنامه ریزی و مدیریت شهری، مشهد.
- علی اکبری، اسماعیل (۱۳۹۴)، شهر معاصر ایران: بنیادهای ساختارشناسی الگوی رانتی شهر ایرانی (مطالعه موردی: شهر کرد)، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۱۹، ۳۹-۲۹.
- قنبری، ابوالفضل (۱۳۹۲)، تحلیلی بر نابرابری های ناحیه ای در ایران، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کنارکوهی، الهه؛ صابری، حمید (۱۳۹۶)، تعیین سطح توسعه در مناطق شهری اهواز با استفاده از مدل های تاپسیس و ANP، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، ۹(۲۹)، ۱۶-۱.

مبارکی، امید (۱۳۹۱)، برنامه ریزی استراتژی توسعه پایدار شهر ارومیه، رساله دکتری، به راهنمایی جمال محمدی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه اصفهان، اصفهان.

مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (۱۳۹۳)، مطالعات آمایش استان خوزستان، انتشارات سازمان برنامه و بودجه استان خوزستان.

معاونت برنامه ریزی شهرداری اهواز (۱۳۹۶)، گزیده اطلاعات مناطق، نواحی و محلات کلانشهر اهواز، ویرایش سوم، انتشارات روابط عمومی و امور بین الملل شهرداری اهواز

معاونت برنامه ریزی شهرداری شهر اهواز (۱۳۹۸)، آمارنامه شهر اهواز، انتشارات شهرداری اهواز.

ملکشاهی، غلامرضا؛ قدمی، مصطفی؛ باقری حجت، مژگان (۱۳۹۷)، ظرفیت سنجی توسعه میان افزا در حوزه های اصلی و فضاها ساختار شده منطقه دو اهواز، فصلنامه مطالعات ساختار و کارکرد شهری، ۵(۱۶)، ۱۵۲-۱۲۹.

ملکی، سعید و دامن باغ، صفیه (۱۳۹۲)، ارزیابی شاخص های توسعه پایدار شهری با تاکید بر شاخص های اجتماعی، کالبدی و خدمات شهری (مطالعه موردی: مناطق هشت گانه شهر اهواز)، فصلنامه مطالعات برنامه ریزی شهری، ۱(۳)، ۵۴-۲۹.

منصف، عبدالعلی؛ صامتی، مجید و موسوی مدنی، مژده (۱۳۹۵)، رتبه بندی هشت کلان شهر ایران از لحاظ سطح توسعه یافتگی به کمک روش فرآیند تحلیل سلسله مراتبی و روش تاکسونومی در سال ۱۳۹۰، دو فصلنامه علمی - تخصصی پژوهش های اقتصاد توسعه و برنامه ریزی، ۵(۲)، ۲۴-۱.

مولایی هشتجین، نصرالله؛ معتمدی مهر، اکبر و دانش نظافت، علیرضا (۱۳۹۷)، تحلیلی بر توسعه یافتگی مناطق شهری رشت با استفاده از تکنیک تاپسیس و آنتروپی شانون، فصلنامه مهندسی جغرافیایی سرزمین، ۲(۴)، ۱۴-۱.

مهندسین مشاور عرصه (۱۳۹۱)، طرح جامع کلانشهر اهواز، انتشارات وزارت راه، مسکن و شهرسازی.

میرزایی، جهان بین؛ احمدی، سجاد و لرستانی، اکبر (۱۳۹۴)، تحلیل فضایی سطوح برخورداری مناطق کلان شهر تهران از منظر اقتصاد و مدیریت شهری، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، ۳(۱۱)، ۷۷-۵۹.

نسترن، مهین؛ ابوالحسنی، فرحناز و ایزدی، ملیحه (۱۳۸۹)، کاربرد تکنیک تاپسیس در تحلیل اولویت بندی توسعه پایدار مناطق شهری (مطالعه موردی: مناطق شهری اصفهان)، فصل نامه جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، ۲۱(۲)، ۱۰۰-۸۳.

نعمتی، مرتضی؛ صالحی، رضا و حمیدی، غلامحسین (۱۳۹۰)، ارزیابی و سطح بندی توسعه یافتگی مناطق شهری بر پایه تکنیک TOPSIS و GIS (مطالعه موردی: مناطق ۲۲ گانه شهر تهران)، دو فصلنامه اندیشه جغرافیایی، ۵(۱۰)، ۴۴-۱.

Connelly,S (2007). Mapping sustainable development as a contested concept, *Local Environment*, 12 (3), pp.259-278.

Israel,E., Frenkel,A (2017). Social justice and spatial inequality:toward a conceptual framework, *Progress in Human Geography*, 42 (2), pp. 467-665

- Achmani,Y,T.de., Varies,W., Serrano,J., Bonnefond,M (2020). Determining indicators related to land management interventions to measure spatial inequalities in an urban (re)development process, *Land*,9,448,pp.1-15.
- Dagli,P.K., Cengiz,C (2019). Spatial development strategies whitin the scope of urban development scenarios, In *Enternational Euroasia Congress on Scientific Researches and Revent Trends-V*.
- Mangi,M.Y., Yue,Zh., Kalwar,S., Lashari,Z.A (2020). Comparative analysis of Beijing and Karachi metropolis areas, *Sustainability*, 12 (2), pp.1-28.
- Gonzalez-Perez,J.M (2018). Urban inequality: the city after the 2007 crisis, *Urban Science*,2, pp.1-5.
- Awuah,K.G.B., Abdulai (2022). Urban land development management in a challenged developing world: on overview of new reflections, *Land*,11, 129, pp.1-12.
- Michalina,D., Mederly,P., Diefenbacher, H., Held,B (2021). Sustainable urban development: a review of urban sustainability indicator frameworks, *Sustainability*,13,9348, pp. 1-20.
- Verma,P., Raghubanshi,A.S (2018). Urban sustainability indicators: challenges and opportunities, *Ecological Indicators*, 93, pp.282-291.
- Cohen,M (2017). A systematic review of urban sustainability assessment literature, *Sustainability*, 9(11), pp.1-16.